

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГЕОГРАФІЧНІЙ НАУЦІ

Для створення в Україні системи управління природокористуванням на основі принципів збалансованого розвитку необхідно детально дослідити всі механізми, що застосовуються для стимулювання раціонального та стримування нераціонального використання природних ресурсів.

Використання різноманітних механізмів природокористування висвітлено у працях українських вчених економістів: Добровольський В.В., Доргунцов С.І., спеціалістів з регіонального розвитку: Стеценко Т.О., а також у працях зарубіжних вчених: Fisher A. Питання збалансованого природокористування та оптимізації регіонального розвитку розглядаються у працях вчених – географів – Лісовський С.А., Пістун М.Д., Топчієв О.Г. та ін. [1,5,6,7].

Мета даної публікації: визначити, яких механізмів управління не вистачає для мотивації збалансованого природокористування, а також виявити фактори, що спричиняють незбалансоване природокористування і потребують виправлення.

Механізми управління природокористуванням можна умовно поділити на три основних групи: ринкові (економічні), регуляторно-контролюючі та механізми узгодженого (партнерського) управління. (Таблиця 1) [1,3,6,8].

Ринкові (економічні) механізми:

Створення ринків передбачає оцінку потенційних можливостей продажу нових товарів на місцевому, національному та міжнародному ринках та забезпечення для цього умов. З точки зору збалансованого природокористування такими товарами можуть виступати органічні продукти або ремісничі вироби місцевого населення, послуги екотуризму тощо.

Гарантії виконання угод забезпечують їх виконання обома сторонами. При цьому природокористувач вносить певну суму власнику ресурсу як гарантію його збереження. Якщо по закінченні угоди користувач вжив всіх необхідних заходів для збереження і відновлення ресурсу, ця сума йому повертається.

Доступ до ринків може бути забезпечений шляхом створення інфраструктури (наприклад доріг). Це сприяє суттєвому зниженню вартості товарів на ринку. Цей та інші перераховані заходи являють собою *субсидії* – фінансова підтримка, що надається як правило урядом і не передбачає прямого повернення коштів.

Ціни виробничих факторів включають витрати на все необхідне для виробництва товару – сировину, працю, обладнання. Вони також можуть бути зменшені завдяки субсидіям. Таким чином зростають конкурентні переваги кінцевого товару завдяки зниженню ціни на нього.

Ринкова підтримка означає заохочення ринкової активності, наприклад експорту. Коли ціни на зовнішньому ринку нижчі, ніж на внутрішньому, держава може компенсувати цю різницю у вартості, щоб стимулювати експорт.

Регуляторно-контролюючі механізми включають:

Податки не завжди дають позитивний мотивуючий ефект. У деяких випадках вони можуть навіть стримувати раціональне природокористування, якщо платники можуть використовувати необмежену кількість природних ресурсів після сплати податку.

Обмеження доступу – режим заповідних територій, сезони полювання, встановлення кількості ресурсу, яку дозволяється добути за одиницю часу.

Таблиця 1. Класифікація механізмів управління природокористуванням.

Рикові механізми управління	Регуляторно-контролюючі механізми управління	Механізми узгодженого управління
<p><u>Правила</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - право власності - створення ринків - індивідуальні квоти на торгівлю - дозволи на торгівлю - плата за надання екологічних послуг - мінімальні та максимальні ціни <p><u>Цінова політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - гонорари - видатки - податки за користування - системи компенсацій - захист на ринку (тарифи) - сприяння доступу на ринок - субсидії та дотації на затрати - підтримка на ринку - реформування/скасування несприятливих та конкуруючих дотацій <p><u>Контракти</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - взаємні зобов'язання - розподіл доходів - аудити <p><u>Інформаційна політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - інформування про несприятливі обставини, ефективні практики, розподіл прав власності, юридичні аспекти тощо - маркування - сигналізування - сертифікація - системи моніторингу та інформування - передача технологій 	<p><u>Правила</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - створення та посилення контролюючих організацій <p><u>Заходи з регулювання</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - неспецифічні податки - штрафи - примусове відшкодування збитків - стандарти - обмеження доступу - мораторії - тарифи - виключення певної групи користувачів - нетарифний ринковий захист <p><u>Фінансова підтримка</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - фінансовані державою заходи з підтримки (наприклад заповідної справи) - управління комунальною власністю через фінансовані державою організації <p><u>Інформаційна політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - аудити - формування уподобань громадськості - системи моніторингу та інформування - пропагування не грошових цінностей - економічна оцінка, аналіз витрат та прибутків 	<p><u>Правила</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - створення можливостей - управління спільною діяльністю - круглі столи - управління конфліктами - спілки зацікавлених сторін - впровадження громадського управління <p><u>Норми</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - узгодження операційних правил - узгодження правил прийняття рішень - узгодження механізмів примусу <p><u>Інформаційна політика</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - інформування про несприятливі обставини, ефективні практики, розподіл прав власності, юридичні аспекти тощо - пропагування не грошових цінностей - економічна оцінка, аналіз витрат та прибутків - системи моніторингу та інформування - передача технологій

Мораторії – заборона використання окремого виду ресурсів на певний проміжок часу. *Нетарифний захист ринку* – заборона на імпорту товарів, що не відповідають критеріям екологічних та соціальних стандартів. *Пряма грошова допомога* – надається, наприклад малим фермерським господарствам чи виробникам традиційних продуктів.

Ринкові механізми є більш популярними і дешевшими за регулятивні, оскільки не потребують постійного централізованого контролю. Однак вони повинні бути врегульовані та підкріплені законодавчо. Крім того, жодна окрема група механізмів не може охопити всіх суб'єктів природокористування. Щоб мотивувати не тільки користувачів, але й органи місцевого самоврядування, уряди та підприємців, слід використовувати поєднання різних методів управління природокористуванням.

Ринкові мотиваційні фактори зумовлені в основному впливом на ціну. Завдяки ціновій політиці інвестиції управління та споживання можна скерувати на більш збалансоване природокористування. Чим дорожче обходиться споживання товару, тим більше споживачі зацікавлені використовувати його економно та ефективно. Це в свою чергу стимулює інвестиції у нові та більш ефективні технології.

Передумова ефективної дії економічних чинників – законодавча та регуляторна база. Суб'єктам природокористування необхідна впевненість, що у майбутньому вони отримають прибуток від своїх інвестицій. У цьому випадку доцільне встановлення прав власності та контроль за їх дотриманням. Безпека та вигода у довгостроковій перспективі служать сильним мотиваційним фактором для переходу на збалансоване природокористування, отже встановлення прав власності сприяє ефективності ринкових мотиваційних чинників. Мова йде не обов'язково про приватизацію. Чітко визначені права власності у колективній системі управління також ефективно сприяють мотивації.

Створення законодавчої бази для ринкової економіки передбачає: встановлення норм, стандартів та найкращих практик; встановлення санкцій та штрафів, визначення правил відповідальності; встановлення соціальних та екологічних стандартів для ринку. Методи управління та контролю можуть використовуватись як самостійно так і в поєднанні з ринковими інструментами.

Заходи, спрямовані на підтримку співпраці між суб'єктами природокористування можуть також стимулювати позитивні зміни. Залучення усіх суб'єктів до управління природокористуванням часто має досить позитивний вплив і сприяє свідомому виконанню правил суспільством. Крім того, це допомагає знайти найкращі рішення для локальних проблем природокористування.

Поняття узгодженого управління природокористуванням використовується у дуже широкому сенсі починаючи від простого інформування громадськості і закінчуючи самостійним прийняттям рішень та визначенням засобів їх впровадження усіма суб'єктами природокористування. Загалом, чим вищий рівень залучення зацікавлених сторін, тим більша у них мотивація дотримуватися

правил. У багатьох випадках найменш впливові суб'єкти природокористування можуть набути більшої сили у співпраці з іншими. Отже, *альянси* суб'єктів природокористування можуть змінити розподіл впливу та взаємовідносини між ними. Зменшення нерівномірності у розподілі влади мотивує суб'єктів до більш активної участі у природокористуванні і спонукає до виконання правил, впровадження обліку та контролю. *Управління конфліктами* також сприяє збільшенню ефективності ринкових та регуляторних заходів.

Також існує широкий спектр мотиваційних факторів, пов'язаних з **доступом до інформації**, необхідної для різноманітних цілей. *Тренінги* та *інформування про ефективні технології і способи управління* сприяють збалансованому використанню приватних ресурсів, оскільки власник отримує від цього вигоду. *Збір інформації для потреб політики природокористування* являє собою базу даних з оцінки товарів та послуг, громадських вподобань і допомагає прийняти рішення, які будуть схвалені усіма суб'єктами природокористування. Бази даних, земельні та інші кадастри, географічні інформаційні системи суттєво допомагають стежити за виконанням правил природокористування.

Інформаційні чинники впливають на суспільство трьома різними способами: інформація допомагає користувачам управляти їх приватною власністю у більш ефективний та збалансований спосіб; інформація допомагає політикам приймати рішення, забезпечуючи дані стосовно думки громадськості, вартості товарів та послуг; інформація допомагає стежити за виконанням правил [1,2,4,8].

Отже, в Україні традиційно найбільша увага приділялась регуляторно-контролюючим методам управління природокористуванням, зі здобуттям незалежності у наукових пошуках та практиці почали відігравати значну роль ринкові механізми. Методи партнерського, угодженого управління природокористуванням із активним залученням усіх зацікавлених суб'єктів в Україні застосовуються лише епізодично, у той час як у Західноєвропейській теорії та практиці їм приділяється досить значна увага. У майбутньому дослідженням практичного застосування різноманітних підходів та пошуку їх оптимальних поєднань для кожної конкретної території має приділятися значна увага. Оскільки дане питання є міждисциплінарним і потребує об'єднання зусиль вчених з різних галузей знань, у ньому відчувається необхідність значно більшого внеску географічної науки.

Список використаних джерел:

1. Fisher A. Sustainable Governance of Natural Resources and Institutional Change – an Analytical Framework / Fisher A., Lorenz P., Huppert W. // Public Administration and Development. – 2007. – № 27. – P. 123-137.
2. Білявський Г. Основи екології: Теорія та практикум: Навч. посібник для студ. вузів/ Георгій Білявський, Людмила Бутченко, Василь Навроцький,. - К.: Лібра, 2002. - 351 с.
3. Джигирей В. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища: Екологія та охорона природи/ Віктор Джигирей, Віктор Сторожук, Ростислав Яцюк; М-во освіти України; Держ. ун-т "Львівська політехніка; Укр. держ. лісотехн. ун-т. - Львів: Афіша, 2000. - 270 с.

4. Лісовський С.А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку. Монографія. – Житомир: Полісся, 2007. – 108 с.
5. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / М.Д. Пістун, А.Л.Мельничук.- К.: Виробничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – 200 с.; рис. 12.
6. Сафранов Т. Екологічні основи природокористування: Навчальний посібник/ Тамерлан Сафранов,. - 3-тє вид., стереотип.. - Львів: Новий Світ-2000, 2006. - 247 с.
7. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005.
8. Царенко О. Основи екології та економіка природокористування: Навч. посібн. для студ. вузів/ Олександр Царенко, Олександр Несветов, Микола Кадацький,. - 2-е вид., стереотипне. - Суми: Університетська книга, 2004. - 399 с.